

втрачає жодної деталі. Наприклад *Венера (Vénus)* автор передав *богиня вроди*, що позбавляє необхідності давати пояснення і робити посилання, а зміст при цьому не втрачається.

Останні три рядки в українському перекладі дають більше надії ніж в оригіналі французькою мовою. *Ô peuple ; seulement, lui, ne trompe jamais* в перекладі (*він не обманює ніколи, чи не обманить ніколи*) передано наступним чином: *Як ти. Та хитрощів не знає він низьких і, відповідно, народ він називає ти*. Переклад останніх двох строф *Quand, l'oeil fixe, et debout sur sa grève sacrée, Et pensif, on attend l'heure de sa marée* не можна назвати описовим, але дещо філософським де ідея автора передана читачеві і зберігається розмір вірша, мелодика і час.

Виходячи з цього аналізу бачимо, що переклад політичної, громадянської лірики в часи М. Рильського був дуже не простим, оскільки був обумовленим не тільки мовними, але і соціально-політичними обставинами життя. Але навіть в такій поезії присутні романтичні пейзажі які треба передати відповідно до стилю вірша і перекладачеві це вдалося. Особливість перекладів Максима Рильського пейзажної лірики, громадянської та політичної в тому, що при збереженні розміру віршу, при збереженні мелодики і часу, при передачі детальної картини завжди є натяк на романтизм і на надію на краще. Може саме через це він і досі залишається популярним і видатним майстром, поетом, письменником і перекладачем.

¹Рильський М. Вибрані твори у двох томах. Переклади. – К., 2006. Т. 2. – С. 3; ²Коптілов В. Теорія і практика перекладу. – К., 2003. – С. 193; ³Бычков М.Н. Собрание сочинений в 6 томах. – М., 1988. – Т.1. – С. 113; ⁴Коптілов В. Теорія і практика перекладу. – К., 2003. – С. 196; ⁵Там само. – С. 201; ⁶Поэзия Французской. - Paris, 1996 – 2006. – Р. 335; ⁷Рильський М. Вибрані переклади. – К., 1952. – С. 306; ⁸Бердичевський Я.М. Всесвітня історія 1789-1918 рр.. – Харків., 1998. – С. 49; ⁹Альманах. Українська родина. – К., 2006. – С. 3; ¹⁰Грицак Я. Нариси історії України. Формування модерної української нації XIX-XX ст. – К., 2001. – С. 152; ¹¹Альманах. Українська родина. – К., 2006. – С. 1.

О.О. Царук, викл.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ МІКРОПОЛЕ "ЗИМА"

В МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

У статті розглянуті особливості лексико-семантичного мікрополя "зима" як компонента макрополя "час", проаналізовані основні механізми процесів метафоризації їх складників.

The lexical and semantic microfield "winter" as the component of the microfield "time", the mechanisms of their parts' metaphorisation are analyzed in this article.

У системі лексичних засобів, які корелюють із понятійною сферою "час", особливе місце посідають номінації, згруповані в компонентно закриту ЛТГ "назви пір року" (*весна, зима, літо, осінь*). Кожна з них формує самостійну і достатньо розгалужену лексико-семантичну мікросистему, розгляд якої заслуговує на увагу дослідників.

У сучасній українській лінгвостилістиці дослідження ЛСП "час", її компонентного складу та тропеїчних засобів, через які реалізують функціональний ресурс ЛСП, залишається одним із пріоритетних напрямків студій, спрямованих на мовознавче моделювання концептуальних уявлень про світ (М. П. Кочерган, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонок, Л. В. Кравець, Г. М. Сюта, О. М. Задорожна, М. В. Цегельська та ін.).

Однак питання лексико-семантичної й функціонально-стилістичної організації мікрополів "зима", "весна", "літо", "осінь" досліджені поки що недостатньо. З огляду на сказане актуалізується потреба поглибленого вивчення цих номінацій, зокрема в художньому стилі, у процесі якого на матеріалі української поезії другої половини ХХ ст. перспективно розглянути їх семантико-асоціативний потенціал, продемонструвати особливості образно-естетичного й експресивного розвитку, проаналізувати здатність до нарощення нових типів контекстуальних зв'язків і вибудовування самостійних мініпарадигматичних комплексів. Вирішити один із аспектів цієї комплексної проблеми і має на меті пропонована стаття.

Словесний образ зими в поетичному дискурсі другої половини ХХ ст. розвивається на ґрунті загальнономовного значення стрижневого іменника *зима* – "найхолодніша пора року між осінню і весною"¹. Домінантна для нього смислотвірна сема "холод", а також супровідні ознаки "наявність снігу", "завмирання природи" стають мотиваторами розгортання семантичного обсягу номінації *зима* в тропеїчних (епітетних, метафоричних, порівняльних та ін.) структурах. Адже відомо, що в мовно-поетичній практиці слово реалізує значно ширший спектр значень, аніж значення, зафіксовані навіть найновішими словниками.

Розглядаючи внутрішньомовні чинники актуалізації семантичних компонентів значення лексеми, Л. А. Лисиченко акцентує увагу на її властивості сполучатися з певним колом слів². Цю тезу переконливо ілюструє прикметникова сполучуваність назви пори року *зима*. Так, конкретизацію власне часової семантики, без нашарування оцінної, спостерігаємо при сполученні однойменного іменника з епітетами *рання*, *прадавня* тощо: *Тануть залишки [...] **прадавньої зими*** (Ю. Коломиєць); *Над сизим смутком **ранньої зими**/ Принишли хмари, мов копиці сіна* (В. Симоненко). Остання ілюстрація засвідчує також входження десемантизованої означальної словосполуки *рання зима* до складу розгорнутого психологізованого ('смуток') метафорично-порівняльного комплексу, вибудованого на прямих асоціаціях за кольором (*сизий*) та формою (*мов копиці сіна*) з елементами антропоморфізації (*принишли*).

Цілий ряд аналізованих поетичних контекстів засвідчують тенденцію до семантичного розгортання мікрополя "зима" через дієслівну ознаку. Цим пояснюється активність динамічних характеристик, що постають унаслідок поєднання іменника *зима* з дієсловами руху (*йти*, *прийти*, *влетіти*), оточення, огортання, захоплення чого-небудь (*обступити*, *нависати*, *спеленати*), стану (*стояти*, *лягти*, *впасти* та ін.). У цій групі вичленовуємо метафори, які логічно хронологізують пору року *зима* на такі об'єктивні етапи: а) "початок зими"; б) "перебіг зими"; в) "закінчення зими".

Семантична ознака "початок зими" показово експлікована в поетичних контекстах, у яких роль тематичного стрижня виконують дієслова *йти*, *прийти*, *лягти*, *впасти*, *влетіти*, що по-різному демонструють швидкість та інтенсивність наступання зими.

Найбільшу кількість стилістично й експресивно нейтральних висловів *зима йде, зима приходить, зима прийшла* (загалом вони сприймаються як безобразні, автологічні) виявляємо у мовостіях шістдесятників: *Коли горище вже аж прямо репає, / Од того листя, і од тих пісень. / Тоді зима приходить навпрошки* (І. Драч); *Йдуть зимові дні* (Д. Павличко); *Іде з небес березова зима* (Л. Костенко). Інтенсивніший ступінь оцінності засвідчують асоціативно ускладнені предикативні метафори такого змісту: *І кулемети виставить зима* (І. Драч); *невтямки нікому з нас, нікому, / Що зовсім не на білому коні, / І навіть не на іншому якому, - / На BMW, або й на БМП / Зима влетить по вимерзлій шосейці* (О. Ірванець).

В ідіостилі І. Римарука виявляємо генітивну метафору *обвал зими*, яка за динамічністю вияву темпоральної ознаки "наступила зима" не поступається предикативній метафорі, можливо, через те, що іменник *обвал* – віддієслівний і зберігає у своїй внутрішній формі імпліковану інтенсивність. Пор.: *раптовий / обвал зими – такий сліпучий, аж / собори вклякли* (І. Римарук). Додатковий фактор – присутність прикметника *раптовий* ("Який відбувся, настав несподівано, непередбачено. // Швидкий, блискавичний, миттєвий" ³).

Із розвитком метафоричної теми "перебіг, тривання зими" пов'язані предикативні образи *зима стояла, зима упала і лежить, зима нависа, зима обступила* тощо. Їх виявляємо і в мові шістдесятників, і дев'яностників, пор.: *Зима стояла міцно до пори* (Л. Костенко); *А снігу, снігу випало в той рік. / Зима тоді стояла небувала* (Л. Костенко); *Зима стоїть персидська, як бузок, / І жоден птах її не хилитає* (Л. Костенко); *Зима, немов античний храм, упала і лежить в руїні* (Д. Павличко); *тільки й лишається слухати зиму що звідкись та нависа / і пластиковою запальничкою прогрівають небеса* (С. Жадан); *Зима обступила місто, / для тих, хто тягається від самого ранку / без жодних справ / не найкраща пора* (С. Жадан). Наведені ілюстрації переконливо підтверджують визначальну роль контексту щодо значення лексеми: "контекст модифікує смисл у межах одного значення [...], формує оказіональне значення слова" ⁴.

Перебіг зими, стан погоди, наявність снігу та інші об'єктивні характеристики зимового періоду у мові аналізованої поезії мають свої специфічні способи вербалізації. Так, для опису значної

кількості снігу вживаються оцінні епітети *завалиста, товста*, пор.: *зима за вікном завалиста* (Л. Костенко); *А зима упаде товста* (Л. Костенко), для маркування температури вибудовуються складні асоціативно-метафоричні комплекси (*Лягла зима, і білі солов'ї/ Затьохкали холодними вустами* (М. Вінграновський) тощо. Водночас інтенсивність вираження динамічної ознаки забезпечує увиразнена послідовною алітерацією *р*, а також метатетичною атракцією (*ревла і рвала*) дієслівна ампліфікація: *Над синім бором, над синім бором в рудих корчах Мела-крутила,/ ревла і рвала/ крута зима* (Б. Олійник).

Метафори з актуальним значенням "кінець зими" – фрагментарні, кількісно нечисленні: *Зима на потічки перевелась* (Ю. Андрухович).

Як відомо, кожна метафорична операція вибудовується на основі усталених асоціативних комплексів (ореолів) і загальнокультурного, й особистісного характеру при задіянні механізмів семантичного перенесення на ґрунті подібності – саме так формується нове метафоричне поняття (див праці С. Я. Єрмоленко⁵, В. Н. Телії⁶, Л. А. Лисиченко⁷ та ін.). Тому природно, що часовий відтинок *зима*, який в об'єктивній дійсності пов'язаний із конкретними метеорологічними явищами (напр., *сніг, снігопад, мороз, іній, віхола, хурделиця* та ін.) і температурною характеристикою *холод*, у розглядуваній мові поезії другої половини ХХ ст. репрезентований відповідними номінаціями та мікрообразами. Функціонуючи як прямі й стійкі асоціати пори року *зима*, вони утворюють окремий сегмент цього лексико-семантичного мікрополя.

Одним із найчастотніших епітетів номінації *зима* є означення *холодна* (пор. **холодний** – "Який характеризується низькою температурою повітря (про клімат, погоду). // Із зниженою температурою, стійкими холодами, морозами (про певний час, пору)"⁸. Наприклад: *А ляже сніг на похолоді дні. – / жагучий сон закоханого літа/ в холодну зиму бродить у вині* (Л. Костенко); *Я боюся зими – / Вона надто холодна* (А. Ляшенко); *знову пірнути в розмови [...] / про футбол і про акції/ і те що холодна зима* (В. Махно). Така стилістична пріоритетність названого епітета умотивовується природною логікою асоціативної кореляції *зима* – *холод* і забезпечує психологічно достовірний образ пори року.

Стилістичну актуальність епітета *холодний* як характеристики зими підтверджують також розгорнуті метафоричні контексти, в яких цей епітет і стрижнева номінація текстово й граматично дистанційовані: *Лягла зима, і білі солов'ї/ Затьохкали холодними вустами* (М. Вінграновський).

З погляду контекстної реалізації асоціативного зв'язку *зима* – *холод* показовим вважаємо також виявлене в мовно-поетичній практиці кінця ХХ ст. синхронне вживання іменника *зима* та дієслів *замерзнути, задубіти, залякнути, тріснути [від морозів]* тощо. Пор.: *Привіт, мій друже, я, здається, помираю./ В країні цій, як я приїхав, все зима./ Юпітер мідний, що поставив я в цім краї,/ вже тріснув від морозів./ З амфори вина/ не вилити – замерзло...* (С. П'ятаченко); *Задзвени в мені!/ Краплин Любові/ Спити дай до стогону,/ до сто.../ Бо надійде довга ніч зимова,/ Я ж/ залякну серед вітру стом* (Людмила Ромен).

Вищий ступінь метафоризації спостерігаємо тоді, коли сема "холод" як маркер низької температури трансформується у значення "емоційний стан людини". В цьому ракурсі прочитується актуальне значення образів, в яких номінація *зима* метафорично позначає:

- байдужість, відстороненість: *Він як не чує. В погляді – зима./ Я зрозумів, що вже мене нема* (Л. Костенко); *Мені приснились їхні силуети./ Сама печаль, і профіль – як зима* (Л. Костенко);

- самотність, покинутість: *Вона сказала: – Холодно. Зима./ Поглянь у поле, – ти вже там не ходиш./ В майбутнє глянь, – тебе вже там нема* (Л. Костенко); *Мені однак./ Ні відчуття,/ ні жаху./ Мені однак./ Це знак: тебе нема./ Поранена,/ самотня,/ Біла Птаха./ Повзе вужем/ крізь мене вже зима* (Людмила Ромен).

До ядерної зони лексико-семантичного мікрополя "зима" входять об'єднані ознакою 'холод' номінації *мороз, сніг*. На користь того, що вони осмислюються в одній семантичній площині з поняттям *зима*, свідчить їх смислове урівнювання в синтаксичній позиції:

-однорідних членів речення: *Розправив крила, розігрівся день,/ Летить джмелем навстріч зимі й морозу* (І. Драч);

-головних членів сурядних частин складного речення: *зима засипала в коші багате мливо,/ спадає сніг повільно й терпеливо* (Д. Павличко); *Зима старенькі стріхи залатала,/ Сніги рожево*

міняться в полях (Л. Костенко); головних членів номінативних речень: **Зима. Сніги – сніги. Безмежні і невітніні.** (Б. Олійник).

Смислове розгортання мікробразу *сніг* пов'язане з активним текстовим функціонуванням однойменної номінації, а також номінацій *снігопад*, *віхола* та ін., які часто спостерігаємо в лірично-пейзажних замальовках: *Сонний ліс тихо спав у [...] сонних снігах* (М. Вінграновський); *Спадає сніг повільно й терпеливо* (Д. Павличко); *В борти цямрин гудуть сніги. На корбах вмерли ланцюги./ Зима на сотні гін* (І. Драч); *з неба сипався святковий сніг* (С. Жадан); *собори [...] стали золотим/ підмурком у високій і пливучій/ архітектурі снігопаду* (І. Римарук). Інтенсифікація їх образності й експресивності відбувається в метафорах-предикативах (*Раптом наїхали віхоли/ звихреним табуном* (Б. Олійник) та метафорах-ідентифікаціях (*зима – се роман із продовженням/ сніг/ теплого/ хутра ворс* (В. Махно); *Скажіть, горіла я дарма?/ До болю в серці Вас любила?/ Та ні!! Люблю!! Це лиш зима./ Дивіться: сніг! / Це ж – мої крила!* (Людмила Ромен).

Стягнення асоціативного ланцюжка *зима – сніг – білий* (як колірної ознаки снігу) продукує частотне епітетне слововживання *біла зима*. Словник епітетів української мови за ред. С. Я. Єрмоленко (К., 1998) підтверджує давню традицію й частково – конвенціоналізованість такого поетичного слововживання⁹. Очевидно, саме прагненням вийти за рамки усталеної епітетної формули, водночас зберігши базову колірну асоціацію, пояснюється мовно-естетична трансформація цієї сполуки в ідіостіях шістдесятників. Долаючи стереотип форми атрибутивного двочлена, вони активно звертаються до моделей багаточленної генітивної та предикативної метафори: *В білому задубілому казані зими* (І. Драч); *Зима – це білі пелюшки весни* (Д. Павличко); *Ой, зима!! Біжить, регоче біло* (В. Симоненко). При цьому темпорлексема *зима* і носії згаданої колірної ознаки (прикметник *білий*, прислівник *біло*, дієслово *біліти*) можуть також граматично дистанціюватися, залишаючись поєднаними тільки опосередкованим текстовим зв'язком як складники одного лексико-семантичного мікрополя: *зима засипала в коші багате мливо [...] біліють крила ниви і душі* (Д. Павличко); *Зима [...] Позіхне десь під білою липою* (В. Симоненко). Однак і в цьому разі вони формують концептуально

цілісний образ пори року, мотивований об'єктивно властивою номінації *сніг* колірною ознакою.

Кореляція *зима – сніг – білий* належить до універсальних асоціацій, що, на думку В. Телії, завжди супроводжують процеси мислення, оскільки відповідають нашим знанням і уявленням про світ¹⁰. Завдяки цьому реальні образи навколишньої дійсності можуть стимулювати оформлення в уяві людини ірреальних образів, які почасти мають символічний характер. Екстраполюючи цю тезу на метафоричну репрезентацію образу *зима* у мові досліджуваної поезії, відзначимо образи, що репрезентують взаємонакладання мікрополя "зима" та макрополя "людина". Йдеться передусім про традиційні для української поетичної мови співвіднесення *зима – старість, похилий вік; іній, сніг – сивина* тощо, в яких лексеми ТГ "зима" утворюють сталі асоціативні ряди з лексемами ТГ "людина": *І першим снігом притрусило скроні,/ Якому вже не тануть по весні* (Б. Олійник); *не хочеться компресів сивих віхол/ на повних крові скронях* (Ю. Коломиєць). Віднайдені авторами нові ракурси мововираження традиційних асоціацій (напр., конкретизована епітетом *сивий* генітивна метафора *компреси віхол*) переконливо підтверджують думку С. Єрмоленко про те, що образна, поетична мова "не обмежується традиційними тропами й фігурами, а наповнює естетичним змістом безобразні мовні елементи, перетворює їх у систему художньо-мовного бачення світу"¹¹.

Цілий ряд виявлених у мові української поезії другої половини ХХ ст. метафор дають підстави говорити про антропоморфізацію часономена *зима*, що спирається на перенесення ознак, дій, властивостей із семантичної площини "людина" у семантичну площину "зима". Зокрема, це підтверджують:

- епітетні конструкції з означуванням *зима*, що за змістом тяжіють до тематичної групи "психологічний портрет": *Тануть залишки впертої [...] зими* (Ю. Коломиєць).

- дієслівні метафори-багаточлени, які засвідчують перенесення дій людини на часовий абстракт *зима*: *Ще раз одягла зима льодове намисто* (Д. Павличко); *Отож бери своє./ Хоч буде чим платити,/ Коли рахунок виставить зима* (Б. Олійник); *дерзновенно й сліпо вірю в те,/ що буду жити і побачу віти,/ з яких зима смак плоду не змете* (Ю. Андрухович);

- розгорнуті образні мікроконтексти, в рамках яких номінація *зима* та її текстові конкретизатори *сніг*, *холод* опиняються у синтаксичній позиції однорідного члена речення з назвами осіб, особовими займенниками: *Внизу далеко смужечка дороги. Сніги і я.* (Л. Костенко); *Маленька дівчинка на березі весни/ Вдивляється у протилежний берег./ На цьому – ще зима, і ти, і сніг прісний* (С. П'ятаченко); *У Львові дощ, зима і я* (С. П'ятаченко).

- Стилістично переконливою слід визнати візуалізацію абстрактної часової семантики в оказіональній порівняльній структурі В.Стуса: *Коли б не ти, оця зима/ мені була б, як нескінченна/ оскліла вулиця* (В. Стус).

- Ряд метафоричних контекстів виводять образ *зима* у сферу слів-символів, передусім ті, в рамках яких *зима* вживається для реалізації мотиву смерті, завмирання життя: *І це так же істинно, як тричі істинно те, що/ Після зимової смерті трава і дерева правлять службу* (Б. Олійник); *в поїзді що мчить в передріздвяний/ weekend/ ти знов її ім'я із пересохлих вуст/ відпустиш в небуття – у простори зими* (В. Махно); *Не згаси, / бо я хочу так жити!// Не згаси, / бо я ще й не ж и л а./ Я – промінчик достиглого літа, / Мене в зиму вже кличе бджола* (Людмила Ромен). Психологічний і експресивно-оцінний зміст таких образів визначається негативним ставленням авторів до зображуваних явищ.

В аналізованій поезії номінація *зима* виступає також стимулом до оформлення кількох семантичних типів текстових контрастів, у яких вербалізується протиставлення:

- за ознакою кольору, коли ефект контрастування забезпечує порівняння з білим кольором снігу: *Зима. Паркан. І чорний дріт / на білому снігу* (В. Стус); *Зима. Офелія в саду./ Служниця чорна. Діва біла./ І доторкається до тіла/ Розквітла лілія в льоду* (М. Савка); *наші чорні силуети я і вона/ на білому зимовому тлі/ виглядали так графічно так іконно* (С. П'ятаченко);

- за символізацією емоцій: *Любити відчайдушно, як весна,/ Ненавидіти, як зима, нещадно – / Се повноцінність* (Б. Олійник);

- за параметром аксіологічної оцінки: *В тому світі – фальш і зиск, / Він брехливий, як газети, / Краще жити серед зим, / Ніж у теплій твані смерти* (Б. Олійник).

Похідний від номінації *зима* прикметник *зимовий* (*зимній*) – лише периферійний складник аналізованого лексико-семантичного мікрополя. Зазвичай він вживається як означення до назв явищ природи: *Зимове сонце на плечі, мов глек. [..]/ Над присмерком смерек – усіх печалей білі епілоги* (Л. Костенко); *І під крилами хмар-снігурів/ Сонця зимнього жевріє глід* (М. Вінграновський); *холодні твої очі – скло/ і подих наче/ зимовий вітер* (С. П'ятаченко).

Отже, здійснене дослідження дає підстави констатувати активність уживання образу *зима* на всіх етапах розвитку української поетичної мови другої половини ХХ ст. І в мовостіях шістдесятників, і в індивідуальній практиці дев'яностників відповідна номінація продуктивно розвиває свій асоціативно-образний та експресивно-оцінний потенціал, розширює межі традиційної лексичної сполучуваності, стає одним із виразників національної мовно-поетичної та часової картини світу.

¹Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т.3.- С. 566;
²Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. – Харків, 1977. – С. 16-17; ³Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 8. – С. 453; ⁴Кочерган М.П. Слово і контекст: Лексична сполучуваність і значення слова. – Львів: Вища школа, 1980. – С. 13; ⁵Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (Стилістика та культура мови). – К.: Довіра, 1999;
⁶Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1996; ⁷Лисиченко Л.А. Знач. праця; ⁸Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т.9. – С. 116; ⁹Словник епітетів української мови/ За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Довіра, 1998. – С. 148; ¹⁰Телия В.Н. Указ. работа. – С. 95; ¹¹Єрмоленко С.Я. Знач. праця. – С. 301.

Список умовних скорочень:

ЛТГ – лексико-тематична група;

ЛСП – лексико-семантична парадигма;

ТГ – тематична група.

Н.В. Калинюк, викл.

АСОЦІАТИВНО-ОБРАЗНЕ РОЗГОРТАННЯ НОМІНАЦІЇ СТЕП У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ